

Enno Mandema

19 oktober 1921- 27 januari 2010

Portret door Sam Drukker

Enno bezocht de HBS in Warffum, studeerde van 1939 tot 1948 geneeskunde in Groningen en werd daar ook opgeleid tot internist, een specialisatie die hij in 1954 afrondde. Twee jaar later promoveerde hij *cum laude* bij prof. Van Buchem op het onderwerp *Het multipel myeloom, het solitair plasmocytoom en de macroglobulinaemie. Klinische, histologische, biochemische en serologische waarnemingen*. Een van de hoofdstukken ging toen al over amyloidose. Hij was gebiologeerd door eiwitten en hun lokalisatie en bleef deze fascinatie houden tot ver na zijn pensioen.

In 1959 vertrok Enno met het hele gezin naar Chicago, waar hij bij prof. R.M. Kark onderzoek deed naar de antinucleaire factor, SLE en eiwitten. Het is een periode die een enorme invloed op hem heeft gehad. Hij kon zijn promovendi en leerlingen daar gepassioneerd over vertellen en legde hier ook eerlijk uit dat niet al zijn laboratoriumproeven lukten. Vol overtuiging beschreef hij wat de impact op zijn gezin was doordat zij gezamenlijk in Chicago deze periode doorbrachten. Zijn tijd in Amerika, zijn onderzoek en internationale interesse, contacten en samenwerking hebben ertoe geleid dat hij in 1975 Honorary Fellow van the American College of Physicians werd.

In 1960, 38 jaar oud wordt hij benoemd tot hoogleraar Inwendige Geneeskunde en hoofd van de interne kliniek. De titel van zijn inaugurele rede luidde: *Familie-onderzoek bij erfelijke ziekten: een belangrijke preventief geneeskundige taak*. Een onderwerp waar hij zijn tijd ver mee vooruit was. Met zijn benoeming wordt een periode ingeluid waarin alles moet, alles kan, en de interne geneeskunde een enorme vlucht neemt. Enno Mandema heeft in deze periode laten zien dat hij niet alleen de baas is van de interne kliniek in het AZG (Academisch Ziekenhuis Groningen), maar dat hij ook docent, opleider, onderzoeker, en dokter is. Maar, daarnaast, en belangrijk voor het AZG, heeft hij vele functies buiten Groningen bekleed.

Als hoofd van de interne kliniek heeft hij een klimaat geschapen waarin de verschillen onderdelen van de interne geneeskunde zich konden ontwikkelen en konden bloeien. Hij was de dirigent die zelf meegroeide. Hij introduceerde in 1960 de nierbiopsie, iets wat hij in de Verenigde Staten geleerd had. In 1961 startte hij de acute dialyses en richtte de onderafdeling nefrologie op. Er heerst een opgetogen sfeer in de kliniek. Niet alleen met de nefrologie maar ook met allerlei andere subdisciplines had hij een speciale band. Zo was hij aanvankelijk ook

promotor bij de oncologie en deed hij met reumatologen onderzoek. Hij genoot van de vooruitgang die medewerkers in dit klimaat bereikten. Hij was wars van dikdoenerij, en bleef zichzelf. Maar door een superioriteit in kennis en inzicht uit te stralen, door zijn blik, zijn weinige woorden met goed getimed pauzes en zijn indrukwekkende postuur had hij een groot gezag. Als hij niet vanzelfsprekend gedaan kreeg wat hij wilde, bleef hij, om zijn doel te bereiken, de andere partij zo nodig met wat verdriet in de stem bevragen. Sterk was dat hij met eigenlijk iedereen op ontwappende manier kon spreken en erg goed toegankelijk was.

Als docent gaf hij college met echte patiënten die in een groot ziekenhuisbed lagen. Hij had op natuurlijke wijze de correcte manieren in omgang met de patiënt, iets waar in het huidige tijdsbestek onderwijs in wordt gegeven. Die patiënt, daar draaide het tijdens zo'n college om: die kreeg een hand op de schouder, en werd gevraagd of de lever gevoeld mocht worden. En dat dan in het Gronings, want dat spraken ze samen.

Hij voorzag de medische wereld van boeken zoals *Het Medisch Jaar*, *Fysische Diagnostiek van Mandema Formeyne* en *Acute Interne geneeskunde*.

Als opleider selecteerde hij aan de poort. Hij maakte mee dat er vrouwen in opleiding kwamen, iets wat hij eerst niet echt apprecieerde. Later kon hij met humor spreken over zijn toenmalige mening en er zelfs van genieten dat ook vrouwen als specialist werkzaam zijn.

Bekend waren de opleidingsmomenten, zoals de dinsdagmiddag-probleembespreking. Hierbij stond Enno midden in de kuil van de steile collegezaal en orkestreerde een proces waarbij hij magistraal vragen naar collega's speelde om zo het probleem van alle kanten te belichten en op te lossen. Iedere assistent in opleiding op de collegebankjes, hoopte dat er niet te veel domme opmerkingen gemaakt zou worden, want daar hield Enno niet erg van. De andere topbespreking was de klinische conferentie, waar hij altijd eerst de assistent een beurt gaf om een differentiaal diagnose te stellen, en deze dan onder de loep te nemen. Karakteristiek voor Enno was dat hij deze conferentie op vrijdagmiddag altijd kort in het Gronings afsloot met zijn verwachtingen omtrent de prestaties van FC Groningen dat weekend.

Hij was geïnteresseerd in ieders onderzoek en stimuleerde zijn medewerkers in opleiding om naar het buitenland te gaan en zoals hij het verwoordde 'ook een tijd de benen onder andermans tafel te steken.' Het is dan ook niet verwonderlijk dat het UMCG een stipendium naar hem vermeld heeft. Het doel van dit Mandema-stipendium is om gepromoveerde

specialisten in opleiding te stimuleren onderzoek te combineren met de opleiding. Het Mandema-Stipendium werd in 2008 voor het eerst uitgereikt. Bij deze uitreiking gaf hij aan dat hem de combinatie onderzoek-opleiding zwaar lijkt in een tijd van regels en papier. Karakteristiek voor Enno, sprak hij de hoop uit dat de gelauwerde niet alleen prestige ontleende aan zijn onderzoek, maar dat dat onderzoek ook een onderwerp zou zijn waarover de laureaat op een verjaardagsfeestje enthousiast zou kunnen vertellen. En tot slot adviseerde hij de winnaar, om vooral zijn eigen gang te gaan.

Als onderzoeker volgt hij zijn liefde voor eiwitten. Hij deed daarbij een bijzondere ontdekking: samen met Bob Nienhuis beschreef hij in 1963 de anti-perinucleaire factor bij reuma. Zij hadden geen idee dat ze daarmee voor het eerst de zeer moderne en zeer specifieke anti-CCP antilichamen bij reuma hadden beschreven. Het onderzoek resulteerde in proefschriften en leidde tot het eerste internationale amyloidosis symposium in Groningen (1967). Het was, zoals hij zelf schreef, niet het eerste symposium, maar wel het eerste waarbij alle aspecten van de ziekte aan de orde kwamen. Dat laatste was zijn speerpunt in onderzoek: hij had in de VS gezien hoe schotten in onderzoek vooruitgang belemmerden. Hierna volgden logischerwijs dan ook geïntegreerde vervolgcongressen. In dit internationaal onderzoeksveld werd hij gezien als 'de Godfather.' Die positie nam hij in terwijl hij bescheidenheid uitstraalde met zijn verraste en geïnteresseerde blik. In 1986 werd ter gelegenheid van zijn emeritaat een *International Course on Amyloidosis* gehouden in Groningen. Maar ook na zijn pensioen ging hij nog steeds, gedreven door zijn interesse in dit onderzoeksveld, naar deze congressen, in 2004 voor het laatst. Het tijdschrift van de International Society of Amyloidosis, genaamd *AMYLOID* had Mandema tot nu toe als Honorary Member van de Editorial Board.

In Nederland heeft Enno Mandema veel gedaan om door zijn activiteiten Groningen op de kaart te zetten. Hij was mede-oprichter en lid van het algemeen bestuur van de Stichting voor Fundamenteel onderzoek in de Geneeskunde (FUNGO). Hij was formateur en eerste voorzitter van de (wetenschappelijke raad) van de Nierstichting Nederland en richtte de Nederlandse Lever-Darmstichting op, om onderzoek te stimuleren.

Hij speelde een belangrijke rol bij het *Tijdschrift van Geneeskunde*, waar hij voorzitter van de vereniging was.

Enno Mandema was vanaf het allereerste uur in 1985 lid van de voormalige Adviesgroep SGO, Stimulering Gezondheidsonderzoek. Deze eerste kern bestond uit 'geestelijk vader' prof. Querido, samen met de

hoogleraren Van Es, De Kock van Leeuwen, Visser en Mandema. Zij, allen arts, hadden een intrinsieke bevoegenheid voor klinisch wetenschappelijk onderzoek. Hun missie was het versterken van het geneeskundig wetenschappelijk onderzoek, juist op de terreinen die daarin achterbleven terwijl er maatschappelijk gezien een enorme ziektelast was. Het doel was daardoor tot beter geneeskundig handelen te komen. Ook in deze groep wordt Enno's rol getypeerd als: wars van gedoe, politiek of belang, oprecht gemotiveerd om zaken in gang te zetten of bij te sturen als hij vond dat dat nodig was, met een stevige rol in discussies, maar altijd integer, loyaal en in hart en nieren een dokter. Er zijn in ruim tien jaar tijd veertien programma's uitgevoerd. De club kwam tot voor kort nog jaarlijks bijeen.

Hij was van 1987 tot 1993 de eerste voorzitter van de Raad voor Gezondheidsonderzoek en in die tijd werden de drie belangrijke 'BAGO adviezen Brede Analyse' van het gezondheidsonderzoek uitgebracht over het buitenuniversitaire onderzoek, het universitaire onderzoek en sturing en financiering van gezondheidsonderzoek.

Enno Mandema was sinds 1979 lid van de KNAW. Hij heeft binnen de KNAW vele functies vervuld en was een trouw bezoeker van KNAW-bijeenkomsten. Ook toen zijn gezichtsvermogen het niet meer toestond, luisterde hij met interesse naar wiskundigen, chemici en medici. Als wij met Enno soms terugreden naar huis dan konden we genieten van de scherpe vragen die hij dan stelde over de lezing die hij gehoord had of over de sectie, maar ook van zijn grote humor als hij van buiten naar binnen keek bij de KNAW.

Na zijn pensioen bleef hij actief en volgde in Groningen en elders lezingen, promoties en symposia. Zijn gezichtsvermogen werd slechter, maar ook dat weerhield hem niet naar allerlei bijeenkomsten te gaan. En tot vorig jaar was hij een veel geziene bezoeker van de KNAW.

In Enno Mandema gaan wij een man missen die tot op het einde intense belangstelling had voor de natuur, zijn familie, zijn collega's, en (oud)assistenten in opleiding. Hij was een markante alleskunner met grote invloed op de Nederlandse geneeskunde en de multidisciplinariteit die dit vak inhoudt zowel in de zorg als het onderzoek.

We zullen hem missen maar regelmatig aan hem denken en hopelijk troost putten uit de vele dierbare herinneringen.